

Prof. dr Ostoja Barašin, redovni profesor, naučni savjetnik Evropskog
defendologija centra Banja Luka

RIZICI I BEZBJEDNOSNI IZAZOVI SAVREMENOG DRUŠTVA

Prošlo je više od osam decenija od bacanja atomskih bombi na Hirošimu i Nagasaki. Od tada su se stvari još više iskomplikovale, pojačavajući rizike i bezbjednosne prijetnje što je dovelo u pitanje naš opstanak. Što su rizici i na koji način oni manifestuju svoju lokalnu, regionalnu i globalnu dimenziju? Pojedinci, društvene grupe pa i cijela društva izloženi su različitim rizicima u globalnom društvu rizika. Pojam rizik potiče iz španskog jezika i izvorno znači „udariti u stijenu". To je izraz moreplovaca i ne znači isto što i opasnost, ali rizikovati znači izlagati se opasnosti. Rizično društvo je rezultat savladavanja prirode i njenog uključivanja u industrijski sistem.

Spisak i karakter bezbjednosnih prijetnji, izazova i rizika se vremenom mijenjaju. Na primjer, u Srednjem vijeku su se oni odnosili na strane vojske, kugu, vještice, inkviziciju i strašni sud. Formiranjem suverenih država, oni su se odnosili na rizike prijetnji po bezbjednost od strane drugih država, a u XX pa i XXI vijeku se one odnose na vojne i nuklearne prijetnje, terorizam i građanske ratove, migracije, pandemije, klimatske promjene, informatičke probleme itd. Rizici su veoma brojni, tako da i izazovi bezbjednosnih prijetnji postaju veoma ozbiljni i značajni.

Različita je uloga pojedinih aktera u oblikovanju i upravljanju rizicima, posebno uloga države, njenih različitih agencija i uloga eksperata. Rađena su brojna istraživanja koja su rezultirala značajnim saznanjima iz oblasti sociologije rizika. Kroz pomenuta istraživanja markirane su oblasti gdje se ispoljava rizik kao društvena kategorija. Postoji velika razlika između lokalnih, regionalnih i globalnih rizika. Savremeni rizici imaju karakter globalnih opasnosti za cijelo čovječanstvo, od nuklearnog oružja ili skladištenja radioaktivnog otpada pa nadalje. Modernost je stvorila najveće rizike sa velikim i dramatičnim posljedicama.

Ulrih Bek pod pojmom rizično društvo podrazumijeva društvo na višem nivou modernosti, gdje proizvodnju materijalnih dobara prati „društvena proizvodnja rizika." Rizicima se može i mora upravljati. Mogu se predvidjeti, podsticati, smanjivati i usmjeravati. Svjetsko rizično društvo traga za izgubljenom sigurnošću. Rizici su, u međuvremenu, preobrazili savremeni svijet. Rizici nisu samo prosti skup opasnosti, nego i šansa za profit. Jačaju napetosti između onih koji profitiraju od

rizika i onih koji su njima pogođeni. Vode se rasprave oko definicija rizika, a nema sistematske prevencije, smanjenja ili suzbijanja istog. Nema ni političkog subjekta koji bi se toga prihvatio, jer svako prebacuje odgovornost na drugog. Na sceni je prelaz iz klasnog u rizično društvo. U klasnim društvima ideal je jednakost, u rizičnom je sigurnost. Klasna društva karakteriše slogan „gladan sam“, a rizična društva „nesiguran sam“. Nauka konstatuje, a građani opažaju i osjećaju. Naučno istraživanje rizika još zaostaje za društvenom kritikom napretka. Kriza naučnog autoriteta ide na ruku zamagljavanju rizika: naučna kritika kod priznanja rizika nije dovoljna. Zato je Bek i prognozirao nove linije klasnih sukoba. Čine ih uznemirenost u svakodnevnom životu i porodici, rizici na poslu kao nesigurnost i nestabilnost posla, ekološki rizici i rizici terorizma. Stvaraju se nove zajednice pojedinaca ili grupa izloženih istom riziku, što stvara nove vrste solidarnosti, novu etiku i nove vrijednosti. Predviđa se slabljenje parlamenata, raste uticaj državne birokratije, tehnokratije i kriza socijalne države.

Kraj XX vijeka je obilježen nespornom činjenicom da globalni kapitalizam ugrožava kulturu demokratskih sloboda povećanjem društvene nejednakosti i ukidanjem načela društvene pravde i sigurnosti. Posljedica je jačanje nacionalizma i ekstremizma, koji ugrožavaju kulturu političkih sloboda u XXI vijeku. Zbog toga se ističe potreba demokratizacija Evropske unije i osnivanje građanske partije koja bi kontrolisala konflikte globalizacije. Kao odgovor na savremenu krizu se pominje kosmopolitizam, ali ta ideja je transformisana u hegemonizam, koji je samo povećao obim i prijetnje rizika. Može biti stvorena evropska svijest o građanskim pravima i slobodama povezana sa nacionalnim i kulturnim tradicijama. Mnogi autori su uočili anomiju kao nesigurnost i dezorijentaciju koju je stvorila modernizacija i žale za iščezlom sigurnošću.

Suprotstavljeni interesi su direktan generator sukoba koji proizvode rizike ili prijetnju od njih. U savremenim društvima se pojavljuju razni rizici, kao što su rizici siromaštva, kvalifikacije, ekološki i etnički rizici, riziciji epidemija tipa COVID-19 i sličnih. U srednjem vijeku to su bili „rizici higijene“ ili epidemije. Ranije su rizici bili lokalni. Modernizacija i postmoderna su sve rizike globalizovali. Nekada se grip teško mogao prenijeti s jednog kontinenta na ostatak svijeta. Sadašnji ekološki problemi rezultat su industrijske hiperprodukcije, a karakteriše ih globalna prijetnja, pa savremeni rizici postaju rizici modernizacije i ubrzanog ekonomskog i tehnološkog razvoja.

Industrijsko društvo u osnovi nestaje, a na sceni se stvara potpuno novo rizično društvo i svjetsko rizično društvo. Isticanje ideje o globalnom rizičnom

društvu ili svjetskom rizičnom društvu znači da živimo u društvu u kojem se suočavamo sa rizicima za regionalnu i svjetsku bezbjednost. Suočavamo se sa ekološkim rizicima kojih ranije nije bilo. To su rizici koji ne prave razliku na osnovu nacionalnosti, bogatstva, ugleda, prestiža ili društvenog porijekla i zato oni predstavljaju prijetnju svim ljudima. Entoni Gidens posebno ističe dva rizika: globalno zagrijavanje i genetski modifikovane organizme. Neželjene posljedice ljudskih aktivnosti stvaraju novi globalni poredak u kojem se razvijaju ozonske rupe kao globalne ekološke prijetnje, efekat staklene bašte, genetski inženjering, modifikovanje životinjskih i ljudskih gena, nekontrolisana sječa šuma, loše skladištenje otrova, zapostavljanje ekoloških prava, slabi standardi ekološke zaštite, te onih koji su posljedica postojanja oružja za masovno uništenje koje mogu upotrijebiti pripadnici različitih radikalnih pokreta i terorističkih grupa.

Pored rizika danas postoje i mnoge globalne opasnosti, a prema Gidensu, dvije su posebno značajne, to su „zagađivanje i stvaranje otpadnih materija koje se izbacuju u životnu sredinu, te prekomjerno trošenje prirodnih resursa koji se ne mogu obnoviti". Kao moguće opasnosti po ljude, materijalna dobra i okolinu, rizici mogu biti: **prirodni** – prouzrokovani su prirodnim uzrocima koji dovode do prirodnih katastrofa i elementarnih nepogoda; **društveni** – prouzrokovani su socijalnim nemirima i društvenim sukobima, ratovima, demonstracijama, revolucijama i terorizmom; **tehnički** – prouzrokovani su tehnološkim havarijama i industrijskim katastrofama. Postoje dvije vrste rizika: spoljašnji i proizvedeni rizici. Spoljašnji rizici dolaze izvana, a proizvedeni rizici nastaju pod uticajem djelovanja razvoja u svijetu, pod uticajem čovjekove prakse, naučnih znanja, moći i tehnologije djelovanja na prirodu. Na ove rizike sve više utiču globalizacijski procesi.

Usavršavanje vještačke inteligencije, vrlo je izvjesno, će dovesti do revolucionarnih promjena u geopolitici u narednoj deceniji. Takođe, sve više se upozorava na prijetnje koje predstavljaju razvoj kvantnog inženjeringa, sintetičke biologije, skladištenje ogromne baze podataka i razvoj informacionih tehnologija, posebno kompjutera. Sve više stručnjaka za tehnološki napredak i futurizam upozoravaju da bi tehnološki napredak u narednoj deceniji mogao nadmašiti progres kakav je ostvaren u prethodnih 100 godina. Upotreba vještačke inteligencije zavisi od toga kako je osmišljena i koje podatke upotrebljava. I dizajn i podaci mogu biti namjerno ili nenamjerno pristrasni. Na primjer, neki važni aspekti možda nisu programirani u algoritam ili se mogu programirati tako da odražavaju i ponavljaju strukturne predrasude. Nadalje, upotreba brojeva za složenu društvenu stvarnost mogla bi dovesti do toga da vještačku inteligenciju smatramo činjeničnom i preciznom i kada to nije. U fizičkom dodiru s ljudima ili integrisana u ljudsko tijelo,

vještačka inteligencija može predstavljati bezbjednosni rizik jer može biti loše osmišljena, zloupotrijebljena ili hakovana. Loše regulisana upotreba vještačke inteligencije u području naoružanja može dovesti do gubitka društvene kontrole nad oružjem za masovno uništavanje.

Ako se ne koristi na odgovarajući način, vještačka inteligencija može dovesti do odluka pri zapošljavanju ili otpuštanju, davanju kredita ili čak u krivičnim postupcima na koje utiču etnička pripadnost, pol, starost. Vještačka inteligencija mogla bi ozbiljno uticati na privatnost i zaštitu podataka. Može se, na primjer, upotrebljavati u opremi za prepoznavanje lica ili za internet praćenje i profilisanje pojedinaca. Osim toga, vještačka inteligencija omogućava dobijanje novih podataka uz pomoć prikupljanja različitih informacija koje je osoba dala, što može dovesti do rezultata koje ta osoba ne želi. Velike globalne sile, SAD, Kina i Rusija, imaju monopol u razvoju vještačke inteligencije i u tom smislu vide ozbiljnu prijetnju jednih prema drugim i čine sve da jedni druge ometaju. U toj trci svi zajedno predstavljaju globalnu prijetnju i jedno je sigurno: najveće žrtve će biti male i nerazvijene zemlje. Rizik je naizgled jednostavan pojam, ali on otkriva karakteristike svijeta u kojem živimo.

Ono što je karakteristično za proizvedeni rizik jeste to da se on ne odražava samo na prirodu, već zahvata i druge oblasti života. Brak i porodica se u svim društvima mijenjaju, a rizik je karakteristika socijalnih grupa. Prije dvije ili tri generacije, ljudi su tačno znali šta rade kad su se vjenčavali. Brak je čvrsto uobličen tradicijom i običajima, bio je srodan prirodnom stanju. Institucije braka i porodice su se izmijenile. U novim situacijama je neizbježno da ljudi sve više počnu da misle o riziku. Moraju se suočiti sa sopstvenom budućnošću koja je neizvjesna. Male društvene grupe i mediji primarne socijalizacije, osoba, brak i porodica, nalaze se u transformaciji i u krizi postajući rizičnim društvenim grupama za osobe u njima. Sve se više osoba odlučuje za zasnivanje vanbračnih zajednica i „novih” oblika porodica, a ne za sklapanje brakova, iz ekonomskih, psiholoških i drugih razloga. Porodični odnosi, solidarnost i kohezija, postaju sve labaviji, smanjena je stopa nataliteta, a stopa razvoda brakova je sve veća. Autoritet roditelja je oslabio, što je oslabilo i porodične odnose, a djeca su sve otuđenija od roditelja.

Kroz razvoj ljudske istorije dešavale su se razne katastrofe, zemljotresi, poplave, požari, suše, ratovi, glad i epidemije, ali su imale lokalni ili regionalni karakter. Danas su rizici dobili globalno obilježje i zato su veoma opasni, jer su u mogućnosti da unište život na planeti Zemlji. Postoje razlike između starih i novih rizika: raniji rizici su bili lični i pogađali su manje grupe ljudi, dok rizici u rizičnom

društvu postaju društveni i opšti. Raniji rizici su bili lokalni i ugrožavali su mikronivo čovjekovog društvenog života, a savremeni rizici su globalni, odnosno makrorizici. Stari rizici su po pravilu cjeloviti, pojedinačni i odmah se ostvaruju njihovi efekti. Novi rizici su kumulativni, a njihovi efekti se ispoljavaju dugoročno, kao što je to konstantna izloženost živih organizama trovanju pesticidima. Opasnosti visokorazvijenih tehnologija (npr. genetički inženjering) stvorile su rizike čiji su efekti nepoznati i dugoročni. U rizičnom društvu te nepoznate i nenamjerne posljedice postaju dominantna snaga istorije i društva, jer se pokazuje da je rizično društvo društvo neizvjesnosti i nesigurnosti. Posljedice ranijih rizika mogle su da budu sanirane i otklonjene, ali rizici savremenih društava su često veći, kao što su ekološki rizici kod kojih, kad se pređe granica ekološke izdržljivosti, nastaju nepopravljive štete po živi svijet i ekosisteme. Rizici rizičnog društva se bitno razlikuju od ranijih rizika, zbog modernih uzroka koji ih izazivaju i zbog njihovog dejstva u odnosu na prostor. Mogu pogoditi i one koji žive daleko od rizične teritorije, kao što je to pokazala havarija nuklearne elektrane u Černobilu 1986. godine. Ta nesreća je pokazala da posljedice atomskog rizika imaju i generacije koje se još nisu ni rodile. Pokazuje se da rizici savremenih društva imaju nove karakteristike u odnosu na ranije rizike i nove društvene, kulturne i političke posljedice koje ugrožavaju ljude i civilizaciju.

U savremenom svijetu se treba i mora upravljati rizicima. Pokazalo se da dosadašnja kontrola konflikata, kriza i rizika nije uspješna, jer se zasnivala na politici velikih sila. S druge strane, neoliberalna ekonomska globalizacija dovodi do uništavanja okoline, socijalnog raslojavanja, nezaposlenosti i siromaštva, globalno organizovanog kriminala, nekontrolisane dominacije globalne elite moći. Savremene države se trebaju orijentisati na smanjenje rizika i osiguranje stabilnijeg svjetskog društva. To zahtijeva bolju međunarodnu saradnju država, jači savez protiv terorizma, kao najvišeg svjetskog društvenog rizika, zahtijeva dijalog kultura, konfesija i etničkih zajednica. To podrazumijeva poštovanje i uvažavanje različitosti i raznovrsnosti svijeta kao bogatstva. Siromašne države i države u razvoju pogađaju rizici od nesigurnih ili promašenih investicija i kredita koji ih mogu dovesti u veće zaduženje. Bosnu i Hercegovinu pogađaju rizici i posljedice proteklog rata, zatim rizici razvoja, socijalni rizici, te rizici od poplava, klizišta, klimatskih promjena. BiH je osjetljiva na prirodne nesreće kao što su poplave, klizišta, suše, požari i zemljotresi. Na primjer, poplave iz maja 2014. godine aktivirale su preko tri hiljade klizišta, a 2024. na području Jablanice i okoline sa katastrofalnim posljedicama po ljude, imovinu i ekonomiju.

Za razliku od ranijih, novi rizici se ne mogu više vezati za mjesto gdje nastaju, fabriku, industrijsko postrojenje, lokalnu zajednicu ili region, zato što dobijaju mnogo širi globalni karakter i globalno ugrožavaju život. Rizici neodrživog razvoja odnose se na: demografski rast i nejednakosti, zagađenje vode, vazduha, zemljišta i hrane (posebno genetski modifikovane hrane), buku, vibracije i saobraćaj, ekološke katastrofe, klimatske promjene i globalno zagrijavanje, ekološki kriminalitet i ekološki terorizam, konflikte, sukobe, ratove. Sve su to indikatori i parametri veće i šire liste globalnih problema s kojima se susreće savremeno, globalno rizično društvo u kojem su ugroženi održivost i održivi razvoj, a veoma razvijeni elementi neodrživosti i neodrživog razvoja. Svijet u kojem živimo je svijet veoma ubrzanih promjena kao i velikih problema, protivrječnosti, rizika i njihovih sve izraženijih izazova. Sa globalizacijskim procesima su i rizici i izazovi bezbjednosnih prijetnji postali globalni. Upravo je globalizacija u sebi iznjedrila rizike koje ranija društva i njihove generacije uopšte nisu poznavali. Sada su rizici postali globalni, radikalniji i opasniji jer evidentno ugrožavaju opstanak prirode i čovjeka kao njenog dijela.